

УДК 342.31(477)

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК РУЙНУВАННЯ ДЕРЖАВИ-НАЦІЇ**Олександр Старіш**

*Львівський національний університет імені Івана Франка
філософський факультет, кафедра політології,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: AlexStarish@gmail.com*

Здійснено спробу осмислити феномен глобалізації через призму феномену інформації та комунікації. Прогнозується вплив глобалізації на стабільність держави-нації.

Ключові слова: глобалізація інформація, постійність, держава-нація, національне законодавство.

Серед сучасних досліджень практично немає спеціальних наукових праць, які безпосередньо торкаються зазначеної теми. Однак багато авторів, котрі вивчали цю проблематику, так чи інакше торкалися питання взаємозв'язку та взаємовпливу глобалізації й різних об'єктів і суб'єктів державного та наддержавного рівнів. Складність дослідженні самого феномену глобалізації й усіх похідних цього загальноцивілізаційного процесу полягає в тім, що:

- 1) глобалізація у форматі історії є молодим феноменом;
- 2) сам феномен має відверто міждисциплінарний відносно традиційних наук характер.

Тому, незважаючи на певну кількість публікацій з окремих аспектів проблеми, ще недостатньо розвідок, котрі дали б змогу детальніше осмислити не лише саме явище, у вигляді самостійного феномену, а й його роль у трансформації держави-нації та міждержавних відносин.

Видатний учений В. Вернадський писав: «...Правильно було б з геохімічного погляду виокремити людство від інших живих істот, оскільки зі створенням культурного людства до геохімічних явищ увійшов абсолютно новий дієвий фактор, значення якого зростає з кожним десятиліттям. Перша його межа... полягає в темпі його значення, що постійно збільшується, швидкість процесу є абсолютно винятковою в земній історії» [1, с. 8]. Виявлений ученим чинник став повною мірою підтверджуватися, зі середини ХХ ст. – з появою напівпровідникових технологій і створюваних на їхній основі інформаційно-комунікаційних технологій. Після цього побутувала думка: «Формально на людство можна дивитися як на інформаційну систему, що складається з елементів-людей, між котрими існує інформаційна взаємодія... Формально мозок окремої людини можна розглядати як інформаційну самонавчальну систему, що складається з елементів-нейронів, між котрими існує інформаційна взаємодія. При цьому елементи систем іноді гинуть, іноді народжуються, і те й інше спричиняє зміну інформаційних зв'язків» [19, с. 213]. Тотальне ж насичення біосфери телекомунікаційними системами призвело до того, що «симбіоз людини з інформаційними мережами постає новим етапом еволюції цивілізації, коли інфраструктура телекомунікаційних систем пронизує біосферу за всіма рівнями ієрархії організації речовини всесвіту, охоплюючи кожну людину» [10, с. 53].

Отже, Н. Вінер резюмує: «Реальність може й повинна бути пояснена насамперед у термінах інформації та комунікації» [2, с. 87].

Дотримуючись такої думки і враховуючи, що: «Всесвіт - система, фундаментом існування-функціонування якої є діалектична єдність матеріальних коренів інформації й інформаційних коренів матерії» [15, с. 52], тобто виходячи із взаємозумовленості цивілізаційного й інформаційного процесів, Д. Робертсон висунув формулу: «Цивілізація – це інформація» [12, с. 25]. І на початку III тисячоліття можна констатувати: формування ойкумени завершено [6, 14]. Основою - фундаментом такого постулату стала тотальна глобалізація телекомунікаційних систем систем управління держав що дало змогу сконцентрувати технології управління всіма видами ресурсів біосфери, у тому числі створені цивілізацією, в інформаційних центрах.

Відтак, середовище існування цивілізації можна визначити як інформаційнонасичений політичний простір, креатив якого безпосередньо пов'язаний із планетарними процесами. Поглибленню тотальної взаємозалежності кожного елемента всесвіту як системи об'єктивно сприяють і принципово нові виклики сучасності, що створюють реальні передумови для спільної інтегрованої діяльності довільних соціумів цивілізації поверх державних, соціокультурних, етноконфесійних, формально-традиційних «географічно-територіальних матриць» [8, с. 23].

На цьому етапі існування людства найгостріше позначився тотальний процес перерозподілу наявних геополітичних розломів. Надбанням історії стали ялтинсько-гельсінкські домовленості, котрі різко послабили значущість ООН. Постало питання про розробку принципово нових засобів і технологій управління, коли відчуття планомірної втрати владних повноважень можуть констатувати системи управління всіх держав. Руйнування ж соціалістичного табору і, внаслідок цього - соціальної спільноти «советський народ», зумовило потребу переосмислення та з'ясування співвідношення термінів «держава-нація» й «нація-держава» [19].

Фактично головним викликом сучасності постав процес глобалізації [14]. Семантична поліфонія терміна «глобалізація», зокрема в контексті міжнародної ієрархії мовних систем, не дає однозначного його трактування. Відповідно різні й підходи до проблеми, що викристалізувалася. З'явившись на початку 80-х років у надрах світової економічної системи, термін «глобалізація» завдяки «upgrade» телекомунікаційної системи ойкумени почав дифундувати в усі сфери життєдіяльності цивілізації. Попри це, найзагальнішими постали питання:

1. Чи є процес глобалізації історично неминучим або він кимось нав'язаний?
2. Які перспективи держави-нації та цивілізації загалом у контексті процесу глобалізації?

Наприкінці XX ст. поняття «глобалізація» стало невід'ємним атрибутом політичного дискурсу. Усвідомлюючи неоднозначність сприйняття цього терміна й безпосередньо процесу, західні експерти й політики вважали за краще розглядати його невідворотність і благотворність для людства. Ця одностайність західної політичної думки не спостерігалася майже з другої половини XIX ст. – часу відомих дискусій про свободу торгівлі. Ймовірно, «розуміння глобалізації як комплексного геополітичного, гео економічного й геосоціального явища, що здійснює могутній тиск на всі сторони життєдіяльності цивілізації, мало привнести в таке твердження необхідну дозу здорового скепсису» [3]. Сприйняття ж цивілізації загаломі окремої людини у вигляді інформаційної системи дає змогу визначити «глобалізацію» у такий спосіб: глобалізація – це континуально-безперервна трансформація міжсередовищного інформаційного

простору, де переміщується інформація, стимулюючи розвиток нових форм і технологій систем управління.

За цим визначенням, глобалізація передбачає функціонування міжсередовищного інформаційного простору – своєрідної інфраструктури міжрегіональних інформаційних обмінів. Вірогідно, осмислення такого феномену допоможе краще орієнтуватися в період трансформації світоуявлень, коли інтернаціоналізація економіки сприяла виявленню таких політичних наслідків:

– по-перше, внутрішньогалузева кооперація у світовому господарстві об'єктивно підвищила роль наддержавних інституційних утворень у традиційній ієрархії міждержавних відносин і змінила уявлення про суверенітет і національну стратегію розвитку;

– по-друге, формування транснаціональних корпорацій призвело до накопичення транснаціонального капіталу, суперечливого за природою; задовольняючи ситуативні потреби економіки, цей капітал через свій спекулятивний характер здатний збільшувати амплітуду кон'юнктурних коливань, породжуючи національні, регіональні й глобальні фінансові кризи і, як наслідок, здійснюючи колосальний тиск на політичні системи держави-нації;

– по-третє, уявлення про глобалізацію, котрі панують у цей час, ґрунтуються на ринкових інструментах управління суспільно-політичними процесами, до чого багато країн майже не готові, оскільки в них ще не склалися передумови для скорочення функцій держави-нації; там, де деєтатизація має місце, вона відбувається під впливом міжнародних інституцій, що напластовує привнесені глобалізацією суперечності на попередні невирішені проблеми;

– по-четверте, глобалізація зумовила посилення міграційної політики Заходу, практично – цілеспрямованої цивілізаційної селекції.

Означені чинники пришвидшили процес наростання суперечностей між країнами G-7 – світовим Центром і рештою країн – світовою Периферією. Адже в більшості країн, які розвиваються, темпи демографічної динаміки перевищують показники економічного зростання. Так, серйозні проблеми у відносинах між Центром і Периферією спричиняють зміну адресатів отримання капіталів: напередодні Першої світової війни дві третини світових інвестицій спрямовувалися в менш розвинуті країни, а в 90-х роках це співвідношення кардинально змінилося – майже 75 % інвестицій – це внутрішні капіталовкладення країн розвинутих демократій. Фактично після Другої світової війни у міжнародних відносинах майже синхронно діяли два процеси:

1) Унаслідок перехресних інвестицій та запровадження інновацій менеджменту розпочався процес конвергенції країн розвинутих демократій за політичними, економічними і соціальними параметрами;

2) Розпад колоніальних імперій, поширення адаптивних методів управління політичними процесами різко пришвидшили процес нівеляції місця й ролі держави-нації в інформаційному просторі між середовищами – національними інформаційними просторами – перетворилися на каталізатори процесу глобалізації.

Потужний імпульс глобалізації – вдосконалення телекомунікацій: контакти між соціумами окремих регіонів стали доступніші для більшості населення. Нині цей процес тільки набуває сили, охоплюючи понад 60 держав, які утворили ЄС, НАФТА, АТЕС, АСЕАН. Очевидно, процес глобалізації залучає нових учасників і охоплює майже усі сфери життєдіяльності цивілізації, але водночас зміцнюються сили, що протидіють цьому

процесу в його теперішній формі, – принцип Ле Шательє-Брауна працює на всіх рівнях організації всесвіту.

Біполярна система управління, що склалася на підставі ялтинсько-потсдамських угод після 1945 р., при всій її недосконалоості внесла у розвиток світу елементи прогнозованості процесів сполучення інтересів і окремих країн, і регіонів. Цивілізаційний кондомініум під патронатом СРСР-США дав можливість утримувати під контролем руйнівні сили й тенденції різного походження, оскільки:

- військово-політичний поділ світу на два протиборчі табори перешкодив відкритому вияву природної невідповідності економічних інтересів усередині кожного із цих угруповань (США–Західна Європа–Японія й держави соціалістичного табору) і спричинив загрозу конфронтації між наддержавами через розгалужену систему периферійних горизонтальних зв'язків-союзів, що послаблювало регіональні напруження;

- відносно стабільна світова ситуація стимулювала певне вирівнювання у світовій політико-інституційній сфері: авторитарні режими, нездатні вирішувати нагальні економічні проблеми всередині власних країн, були вимушені погоджуватися з трансформацією структури влади, роблячи її адаптивнішою до інтересів основних соціально-політичних сил країни;

- визначилася диверсифікація полюсів економічного зростання: у 50–80-х роках ХХ ст. вона охопила багато країн, а до кінця цього періоду окремі з них стали претендувати на місце середкраїн перехідного типу (Бразилія, Індія, Венесуела, Аргентина, Нігерія, Єгипет), що означало розшарування Периферії та виникнення самостійного політичного простору;

- відновлення життєздатності держав Західної Європи після 1945 року та утворення нових центрів зростання – Індії та Китаю – заклали фундамент переходу від біполярної системи управління до багатополярної.

Відмовлення від підпорядкування економіки політичному началу, визнання політичними елітами капіталістичної моделі оптимального соціально-економічного формату зробили світ лише одноріднішим, аніж раніше. Ідея «кінця історії» і споріднені їй теорії відобразили новий психологічний стан не тільки політичних еліт, а й широких верств населення в багатьох країнах. Як і наприкінці 50-х років, видавалося, що відносна однотипність-стандартність суспільного ладу може сприяти усуненню убогості й бідності, залагоджуванню економічної нерівності у світовому господарстві внаслідок залучення до процесу відтворення раніше незадіяних ресурсів. Однак уявлення про світ як про однорідний соціально-економічний простір, котрий рухається завдяки єдиній мотивації та регулюється загальнолюдськими цінностями, виявилось очевидним спрощенням[17]. Імовірно, воно було пов'язане з тим, що:

1. Перехід до структурно й функціонально розвинутої системи політичного представництва у багатьох регіонах тільки розпочинався, і підсумки експорту демократії переважно ще не мали визначеності.

2. У країнах, які розвиваються, демократизація політичного життя тісно переплелася з відродженням вічних цивілізаційних цінностей, які відіграють роль духовного фундаменту невідомого поліетноконфесійного суспільства, що містить численні небезпеки. Неготовність сталої традиційної культури як персональної, так і масової свідомості до цінностей та інститутів західного типу зумовили несприйняття модернізації як такої. З високим ступенем вірогідності можна стверджувати: процес конвергенції, каталізований колапсом соціалістичного табору, майже завершився і

виник процес дивергенції – вектор розвитку Центру і вектор розвитку Периферії почали розходитись.

Як засвідчує розпад соціалістичного табору, нині у світі є впливові сили, що прагнуть зберегти однополюсну систему управління, тобто замінити горизонтальні зв'язки принципами вертикальної підпорядкованості. Подібні бажання неминуче призведуть до зіткнення інтересів різних економічних і, внаслідок цього – політичних груп і на регіональному, і на глобальному рівнях. Отже, «оптимістичний» сценарій майбутнього світоустрою, за Ф. Фукуямою, – «кінець історії» [20, с. 37] – не відображає реальної перспективи.

У запропонованому контексті глобалізація постає як діалектичний і суперечливий процес, що формується і визначається різноспрямованими векторами-тенденціями. Нелінійність цього процесу породила зовні парадоксальне пояснення: на початку III тисячоліття глобалізація реалізує свій потенціал через регіоналізацію, тобто через децентралізацію реальної влади світової системи управління й подальше підвищення життєздатності складових, які становлять міжсередовищний інформаційний простір як політичних, так і економічних утворень. У такому ракурсі проблема співвідношення «глобалізація-регіоналізація» осмислюється в працях середини 90-х років, присвячених новому «глобальному парадоксу» [14].

Вірогідно, геополітична суть «глобального парадоксу» полягає в тому, що постійно виникають і відтворюються безперервні суперечності між двома фундаментальними підставами світобудови – принципом політичного суверенітету й принципом універсалізації існування людини. Це логічно впливає з інтернаціоналізації глобальних процесів. Спроба теоретично вирішити подібне протиріччя відтворилася в концепції «обмеженого суверенітету», однак, як засвідчує досвід війн СРСР у Чехословаччині (1968) і в Афганістані (1979), США – в Югославії (1999), в Афганістані (2001) і в Іраку (2003), обмежений суверенітет не усуває причини, котрі становлять основу конфлікту. Ймовірно, витoki «обмеженого суверенітету» ґрунтуються на прагненні світових політичних еліт вирішити власні проблеми, виносячи за дужки руйнівні наслідки процесу, що втягує в непередбачуваний колообіг суміжні й географічно віддалені держави-нації. Власне, у другій половині 80-х років виявилася концептуальна неспроможність системи, описаної Л. Ерхардом, господарство, що «примусово направляється» [17, с. 31].

Системна криза соціалізму затьмарила на якийсь час структурні проблеми організації суспільств на Заході: реалістичний аналіз західного компонента світової системи поступився місцем настроям публіцистичного оптимізму. Одним із його найвиразніших проявів стала реанімація теорій, що трактують майбутнє людства як певний підсумок поступу до нібито еталонної моделі світоустрою. Потрапивши в благодатний ґрунт громадської свідомості, інтелектуальна спрощеність почала розвиватися за законами власної логіки, не пов'язаної з реаліями кінця XX ст. Ситуативно оновлена теорія модернізації на межі 50-60-х років фактично не враховувала такі основні для функціонування світової системи процеси та явища:

- катастрофічну відмінність між рівнями розвитку Центру і Периферії;
- неконтрольовані системами управління масові міграційні потоки глобального характеру;
- криміналізацію товарних і фінансових операцій;
- деградацію середовища проживання, яка охопила обширі простори; але оновлена теорія була сприйнята й засвоєна західними елітами, що реально вплинуло на

парадигму сприйняття проблем глобального рівня, отже, і на політику систем управління світових лідерів.

Супутній результат ейфорії настроїв у країнах розвинутих демократій – це також відтворення економічних теорій, котрі трактували шлях у краще майбутнє як процес оволодіння технічними навичками організації ринкового господарства, що неодмінно супроводжується спонтанним становленням системи представницької демократії. Проте, наприклад, досвід пострадянських країн свідчить, що нерозуміння реального стану речей, суті й сенсу глобалізації, некритичне ставлення до теорій саморегуляції та самоорганізації ринку здатне викликати дисбаланс у світовій економічній системі, який за схемою ланцюгової реакції руйнує національні утворення й на рівні систем управління поглинає одну країну за іншою.

Нині стає очевидним, що криза глобалізації – інтернаціоналізація політичних, економічних і соціальних національних систем і світової системи загалом – виникає не лише через суперечності геоекономічного характеру. Існують конфлікти, які виникають під впливом політичних еліт країн розвинутих демократій щодо інших держав членів світової спільноти. Прикладом може бути виокремлення у світовій системі так званих країн-ізгоїв: Ірану, Сирії, Лівії, Іраку, КНДР, Югославії, Куби. Вочевидь, формування списку країн-ізгоїв доцільно зарахувати до першої половини 80-х років, коли після декількох відчутних невдач у світовій політиці виявилось прагнення США подолати внутрішню етично-психологічну кризу, своєрідний «комплекс поразки», за допомогою неоконсервативних ідейних установок, що припускали, зокрема, агресивні і не тільки інформаційні дії в зовнішньому середовищі. Іранська революція, подальший полон американських громадян у цій країні «підказали» тривіальну формулу консолідації американського суспільства: категоричне неприйняття ісламського фундаменталізму через припинення всіляких спроб поширення неамериканських цінностей на суміжних територіях, зону «життєво важливих інтересів США». І цілком зрозуміло, що належність держав, зачислених до групи «знедолених», регіону Близького і Середнього Сходу, не випадкова.

Процес дезінтеграції Югославії, хоча і в опосередкованому вигляді, додав конституюванню списку ізгоїв новий імпульс. І, найімовірніше, дії США стосовно Югославії ґрунтувалися на таких геополітичних мотиваціях:

1. Виявилось активне прагнення Німеччини, яка об'єдналася, відновити втрачені «історичні» позиції в Південно-Східній Європі. Установки максималізму нової Німеччини не зовсім уклалися в традиційно консервативне сприйняття балканської ситуації адміністрацією США, що, виступала, принаймні формально, за збереження політичної цілісності Югославії за умови демократизації її суспільства й заперечувала односторонні дії Словенії та Хорватії. Коли ж розпад відбувся і став набувати чітко окреслених контурів переходу до громадянської війни, перед Заходом постала проблема збереження своїх геополітичних позицій на Балканах. Реалізація цієї стратегії логічно вкладалася в ініціативи блоку НАТО, тим паче, що діяльність універсальних міжнародних організацій на чолі з ООН виявилася неприйнятною для США.

2. Використання регіональних воєнно-політичних структур на Балканах було пов'язане з тією обставиною, що після закінчення «холодної» війни й розпаду Організації Варшавського Договору перед США і Заходом об'єктивно постало завдання підтвердження легітимності НАТО у нових геополітичних реаліях. Очевидно, події в регіоні, безпосередньо прилеглому до території країн Північноатлантичного